

Almir Fatić

NEKE VAŽNIJE NAPOMENE O PROUČAVANJU ISLAMA U BiH

Rezime

Ovaj tekst nudi neke osnovne natuknice proučavanju islama u BiH a koje se, prema autorovom mišljenju, čine važnim za bilo koji metod u tom smislu. Prema autoru, postoji pet faktora koji u bitnome označavaju osnovne determinante islama u BiH, a time i muslimana Bošnjaka. Poznavati ove determinante, barem u načelu, znači ne upasti u metodološke pogreške glede svakovrsnog znanstvenog, kulturološkog i dr. analitičko-sintetičkog postupka predmetne teme. Ti faktori su: povijesni kontekst, duhovno zaleđe, šerijatsko-pravni status, put duhovnog ozbiljenja i kulturološki okvir. Autor ih u ovom tekstu promišlja na koncizan i uopćen način.

Višestoljetno trajanje islama na bosanskohercegovačkom prostoru posvjedočuje mnoštvo činilaca u teološkom, znanstvenom, kulturološkom i civilizacijskom smislu. Ono ima svoje karakteristične crte, izvanjska obilježja, duhovnu aromu i unutarnju slojevitost. Otuda je nužan i potreban multidisciplinarni znanstveni pristup u proučavanju utjecaja islama na svekoliku stvarnost u BiH, a osobito usljed činjenice da je islam, po svojoj naravi, i vjera, i kultura, i civilizacija, ili, jednom riječju, sveobuhvatan pogled na svijet koji integriše sve aspekte ljudskoga življenja. Takav znanstveni

postupak upravo se i slijedi u bosanskohercegovačkoj naučnoj i kulturnoj praksi. Prema toj metodologiji napisano je mnoštvo knjiga, studija, članaka i rasprava na bosanskome i njemu srodnim jezicima. Osvijetljeni su mnogi aspekti islamskog naučavanja i njihova utjecaja na život i društvenu praksu u BiH, u najširem smislu te riječi. Proučavanje utjecaja islama u predmodernoj i modernoj BiH, u ma kojoj oblasti ljudskoga genija to promatrali (npr. u kulturi, književnosti, poeziji, filozofskoj misli, pedagogiji, arhitekturi, ekologiji, muzici, egzaktnim znanostima...) je, u nekim ovdje nabrojanim i podrazumijevajućim oblastima, dobro osvijetljen, u nekima tek dotaknut, a u nekima naviješten. Razvoj teoloških znanosti u Bošnjaka zaslužuje posebnu studiju, a razvojni put ovih znanosti umnogome je proučen i predočen. Naravno, i u tom pravcu bošnjački teolozi čine daljne napore.

U nastavku ovog teksta pokušat ćemo dati neke natuknice za proučavanje islama u BiH, a koje se čine važnim, prema našem mišljenju, za bilo koji metodološki obrazac u proučavanju islama u BiH. Naime, spomenut ćemo pet faktora ili momenata koji u bitnome naznačavaju osnovne determinante islama a time i muslimana Bošnjaka u BiH. Poznavati ove determinante, barem u načelu, znači ne upasti u metodološke pogreške glede svakovrsnog znanstvenog, kulturološkog i dr. analitičko-sintetičkog postupka predmetne teme. Ovi faktori ili bitni momenti jesu:

- povijesni kontekst
- duhovno zaleđe
- šerijatsko-pravni status
- put duhovnog ozbiljenja
- kulturološki okvir

Ovi momenti jesu i neka vrsta početnog ishodišta za bilo kakvo pravovaljano intelektualno promišljanje islama u BiH, kako onog u vremenu Otomanske imperije jednako tako i ovoga u modernom vremenu. U ovom našem skromnom pokušaju, želimo promisliti spomenute odrednice na koncizan i uopćen način.

I. Povijesni kontekst

Nužno je poznavati povijesne prilike u višestoljetnom hodu islama kroz prostor i vrijeme bosanske opstojnosti. Znano je da su Bošnjaci prihvatili islam dolaskom Otomanske imperije na bosanske prostore, kao što je znano i to da je islam imao dominirajuću ulogu u oblikovanju životne misli i djela u periodu otomanske vladavine Bosnom i Hercegovinom. Godine 1878. dolazi do drastične promjene u tom smislu, ali Bošnjaci ne mijenjaju svoju vjeru. Pod okriljem katoličke carevine Austro-Ugarske, Bošnjaci žive svoj islam i susreću se sa različitim izazovima modernoga doba, boreći se za svoje mjesto pod bosanskim suncem. Prvi svjetski rat, Kraljevina SHS, Drugi svjetski rat, "Stara" i "Nova" Jugoslavija, komunističko-ateističko gušenje vjere, prvi demokratski izbori, agresija na BiH u periodu 1992-95, dejtonska Bosna, ulazak u Vijeće Evrope i pripreme za prijem u Evropsku uniju – svi ovi i drugi ovdje ne spomenuti događaji imali su i imaju značenje implikacije na sudbinu Bošnjaka, njihove vjere i domovine. I svi se oni neizostavno moraju uzeti u obzir kada se hoće ozbiljno upustiti u proučavanje islama u BiH. Isto tako, Bošnjaci ne trebaju zanemariti ni proučavanje predislamske povijesti Bosne. Oni na tu povijest imaju pravo kao i drugi, ako ne i više, jer, prema nepristrasnim i objektivnim proučavateljima tog doba Bosne, Bošnjaci su izravni nasljednici *Dobrih Bošnjana*, koji ne bijahu ni katolici ni pravoslavci, već imahu zasebnu Bosanski crkvu. O sličnosti njihove vjere i islama ponešto je već rečeno.¹ Bavljenje poviješću na balkanskim prostorima nema samo akademsko pozvanje nego i egzistencijalno opravdanje!

---

¹ O pripadnicima Bosanske crkve i njihovom učenju v.: Kamil Avdić, *Bosna u historijskoj perspektivi*, Beč, 1973.; Mehmed Handžić, *Islamizacija BiH i porijeklo bosansko-hercegovačkih muslimana*, Sarajevo, 1940.; Muhamed Hadžijahić, *Porijeklo bosanskih muslimana*, Sarajevo, 1990.; Čančar-Durmišević, "Manihejska prošlost srednjovjekovne Bosne," (Razgovor sa Salihom Hadžialićem), *Islamska misao*, XII/1990, 143, 7-5.; Dublje izučavanje povijesti predislamske Bosne do sada nije poduzimano. Uglavnom se radi o fragmentima te povijesti. Nešto više na tom planu učinio je Salih Hadžialić (u. 1997.), koji je doktorirao na temu "Pitanje bogumila i islama." Tim pitanjem se bavio i Safvet-beg Bašagić. Navedeno prema: Jusuf Ramić, *Bošnjaci na univerzitetu El-Azher*, Sarajevo, 2002., 161.

II. Duhovno zaleđe

Kao što postoji povijesno značenje riječi musliman tako postoji i njeno metapovijesno značenje, koje je, teološki govoreći, daleko značajnije u duhovnom smislu. Ako su Bošnjaci u povijesnom smislu muslimani od dolaska Otomanske imperije na bosanske prostore, u metapovijesnom smislu ili u metafizičkom značenju oni su, kao uostalom i svi muslimani na zemaljskoj kugli, muslimani od *qaluu belaa*, tj. onog *ezelskog* svjedočenja svih ljudskih duša, kada su one posvjedočile i priznale za svoga Gospodara Uzvišenog Allaha, dž. š. Ovu spoznaju temeljimo na riječima Kur'ana, koje su navedene u suri El-E'araf (Bedemi, 172.), a koje u prijevodu glase: "A kad je Gospodar tvoj od potomaka Ademovih, iz kičmi njihovih, izveo potomstvo njihovo da protiv sebe posvjedoče: 'Nisam li Ja Gospodar vaš?!' A oni odgovoriše: 'Jesi! Mi svjedočimo (qaluu belaa)!' A to bi zato da na Danu sudnjem vi ne bi rekli: 'Mi o tome, doista, ništa nismo znali!'"² Ovaj se ajet u tefsirskoj literaturi označava kao *ajetu'l-miithaq* (ajet o preegzistentnom ugovoru).³ Ugovor se, dakle, *dogodio* u *ezelul*/metafizičkoj vječnosti. Iako je ovdje riječ o metafizičkoj vječnosti, a što može izgledati isuviše apstraktno ljudskom umu, ipak ova metafizička činjenica ima svoju povijesnu dimenziju, egzistencijalni smisao i vremensku poruku. Na njoj se, zapravo, i temelji muslimanski povijesni *legitimitet* i *identitet*. Važno je da Bošnjaci pamte svoj *preegzistentni ugovor* i imaju svijest o *metafizičkoj vječnosti* na osnovu kojih onda tumače svoj povijesni i vremenski *legitimitet* i *identitet*. To ne znači zanemarivanje vlastite zemaljske prošlosti, jer ovim se ni u kom slučaju ne tvrdi da su Bošnjaci "nebeski narod" ili "izabrani narod," zato što oni žive na konkretnom zemaljskom (bosanskom) prostoru i valja im se u potpunosti potčiniti Božijoj volji kako bi zaslužili mjesto odabranih i uspješnih na ovom i onom svijetu!

² Prijevod ajeta preuzet je iz: *Kur'an s prijevodom na bosanski jezik*, preveo: Prof. dr. Enes Karić, Sarajevo, 1995., 173.

³ Komentar ovog ajeta v. npr. u: *Tefsir Ibn Kesir*, skraćeno izdanje (u prijevodu na bosanskom jeziku), grupa prevodilaca, Sarajevo, 1999., 495-596; Šejh Muhammed el-Gazali, *Tematski tefsir kur'anskih sura*, preveli sa arapskog: Džemaludin Latić i Zahid Mujkanović, Sarajevo, 2003., 167.; Sayyid Qutb, *U okrilju Kur'ana*, prijevod s arapskog: Omer Nakičević, Jusuf Ramić, Mesud Hafizović, Enes Ljevaković, Sarajevo, 1998., 114-121.

III. Šerijatsko-pravni status

Bošnjaci u šerijatsko-pravnom smislu nasljeđuju hanefijsku pravnu misao koja potječe od najvećeg imama tog vremena (*imamu'l-e'azam*) Ebu Hanife⁴ iz Kufe/Irak (u. 150. g. h.). Dakle, stoljećima Bošnjaci žive, razvijaju i tumače hanefijski *mezheb*⁵ u islamu, dajući pri tom i svoj vlastiti doprinos ovoj tradicionalnoj školi islamskog prava. Ova škola, kao uostalom i druge škole islamskog prava, utemeljena je na opreznim i preciznim izučavanjima Kur'ana, hadisa i prakse ranih generacija muslimana. Naravno, svaka od tradicionalnih škola islamskog prava naglašava određene aspekte izvora šerijatskog prava. Ovdje se nećemo baviti tim pitanjem niti, pak, osobenostima hanefijske pravne škole. Ono što želimo da naglasimo, u kontekstu teme o kojoj govorimo, jeste činjenica da je hanefijska škola islamskog prava bila oficijelna škola Otomanske imperije. Potom ističemo da svi muslimanski narodi koji graniče s nemuslimanskim zemljama pripadaju ovoj pravnoj školi. To je znakovita činjenica koja ima svoje utemeljenje i logičko objašnjenje. Taj osobeni aspekt hanefijske pravne škole treba imati na umu kada razmatramo islamske utjecaje u BiH i šire, te ga kao takvog artikulirati i aktualizirati bošnjačkom miljeu.⁶ Ovdje, međutim, želimo skrenuti pozornost na jednu pojavu drugačije naravi. Mi bismo je imenovali kao pitanje *mezhebskog pluralizma*. Prije nego što se da sud o ovoj pojavi, nužno je pronaći odgovore na nekoliko pitanja: ima li *mezhebskog pluralizma* među Bošnjacima? Je li to nužno i treba li uopće takvo što Bošnjacima? Koji su razlozi takve pojave? Ako je ima među Bošnjacima, zašto je i kako ima? Šta, zapravo, znači i razumiju li Bošnjaci *mezhebski pluralizam* na ispravan način? Ovo su samo neka pitanja koja neminovno traže odgovore u vremenu u kojem živimo ili u kojem ćemo

---

⁴ O ovom znamenitom imamu v. izvanrednu monografiju: Shibli Nu'man, *Abu Hanifa – život i djelo*, prijevod s engleskoga Lamija Kulenović, Zagreb, 1996.; Također v.: dr. Šefik Kurdić, *Ebu Hanife i namaz u hanefijskom mezhebu*, Zenica, 2001.; Mr. Ibrahim Džananović, "Ebu Hanife i njegov doprinos razvoju šerijatskog prava," *Zbornik radova FIN-a*, 1990., br. 3.

⁵ Osnovne karakteristike hanefijske pravne škole v. u: Ibrahim Džananović, *Idžtihad u prva četiri stoljeća islama*, Sarajevo, 1995., 61-71.

⁶ O ovoj osobini hanefijske pravne škole briljantnu analizu je napisao dr. Džemaluddin Latić u tekstu pod naslovom: "Neohanefizam u Evropskoj uniji," *Preporod*, br. 18/691, 2000., 12-13.

živjeti. S jednom velikom naznakom – odgovore na ovakva pitanja trebaju dati šerijatsko-pravni eksperti u Bošnjaka, a ne šerijatsko-pravni kursisti!

IV. Put duhovnog ozbiljenja

Bošnjaci, također, nasljeđuju učenja velikih muslimanskih učitelja tesawufske misli. Kao što je hanefijski mezheb bio oficijelna škola prava Otomanske imperije, tako je i tesawufsko učenje imalo i uživalo državnu zaštitu. Upravo pod tim okriljem u Bosni kao dijelu Otomanskog carstva razvijala se i snažila tesawufska misao kojoj su i Bošnjaci dali svoj vlastiti prinos. Ne mislimo da je ovaj politički faktor bio presudni u nastanku i razvoju tesawufskog učenja diljem Otomanskog carstva, budući da ovaj osobeni i osebujni aspekt islamskog učenja sam osvaja ljudska srca, ali da je spomenuti momenat bio olakšavajući faktor, to je neosporno. I poslije odlaska Otomanske imperije sa balkanskih prostora, tesawufska misao živi među Bošnjacima, odnosno među jednim dijelom Bošnjaka. Tesawufsko učenje, samo po sebi, nije namijenjeno svakom pojedincu već nekolicini onih koji su spremni i kadri da se otisnu na put posvemašnjeg duhovnog ozbiljenja.⁷ Tom činu prethodi uvjerenje da je takav poduhvat moguć baš u okviru tesawufskih *tariqata*. Kažemo *tariqata* (tesawufskih puteva duhovnog uspinjanja) jer je *tesawufski pluralizam* drugačije naravi od onog *mezhebskog pluralizma*. Ovaj tesawufski pluralizam u Bosni je prisutan stoljećima. Prisustvo tesawufskog učenja na nekom području ima i svoje kulturno-civilizacijske pretpostavke i implikacije koje su prepoznatljive u npr. arhitekturi (tekije, hanikahi), književnosti (tesawufska literatura svih žanrova), prirodnom okolišu (npr. izgled muslimanskih nišana i mezarja), *edebu* (lijepom ponašanju) onih

---

⁷ O tesawufu ili sufizmu na bosanskom jeziku je napisana obimna literatura. Čitaoca upućujemo npr. na slijedeća djela: Rešid Hafizović, *Temeljni tokovi sufizma*, Sarajevo, 1999.; Martin Lings, *Šta je sufizam*, s engleskog preveo: Rusmir Mahmutćehajić, Zagreb, 1994.; Titus Burckhardt, *Uputa ka unutrašnjim tumačenjima islama*, s engleskog preveo: Rusmir Mahmutćehajić, Zagreb, 1994., S. H. Nasr, "Duhovni put i njegovi kur'anski korijeni," s engleskog preveo: Rešid Hafizović, *Islamska misao*, br. 146, 1991., 30-41; Od literature na engleskom jeziku izdvajamo: Schimmel, A. M., *Mystical Dimensions of Islam*, Chapel Hill, The University of North Carolina Press, 1975.; Schoun, F., *Sufism, Veil and Quintessence*, Bloomington, (Ind.); World Wisdom Books, 1981.; Nasr, S. H. (ed.), *Islamic Spirituality – Manifestations*, New York, Crossroad Publications, 1991.

koji teže toj ideji, itd.⁸ Sve je ovo prepoznatljivo u našoj Bosni. U kontekstu savremene Bosne i bošnjačke pozicije te međubošnjačkog razumijevanja i dijaloga, nameću se neke dileme i pitanja koja treba uzeti u obzir zarad općeg bošnjačkog hoda na putu islama. Naime, koliko nova generacija bošnjačkih derviša nasljeđuje izvorni tesawufski nauk?! Koliko i u kojoj mjeri, a i kako se tumači i interpretira misao sufijjskih velikana?! Kakav je edeb naših bošnjačkih derviša?! Jesu li derviši vrijedni članovi Islamske zajednice?! Kako šire i znaju li uopće širiti tesawufski nauk?! Doprinosu li bošnjačkom jedinstvu i jedinstvu IZ BiH?! Ova pitanja traže odgovor od bošnjačkih učitelja tesawufa u BiH. Kao što postoje šerijatsko-pravni kursisti, tako postoje i tesawufski kursisti, samo što su ovi potonji više zbnunjujući!

V. Kulturološki okvir

Poznata je činjenica da se svijet islama dijeli na kulturne zone. Bosna i Hercegovina potpada pod tursku kulturnu zonu islamskog svijeta.⁹ Osobnosti ove kulturne zone u cjelini prenose se i prepoznaju po čitavom Balkanskom poluotoku, a osobito u BiH. Već smo spominjali neke osobnosti turske kulturne zone u povijesnom, pravnom i ezoteričkom smislu.¹⁰ Time se ne iscrpljuju karakteristične crte ove kulturne zone, ali se ovdje detaljnije time nećemo baviti. Budući da se, u ovom slučaju, radi o *kulturnoj* podjeli islamskog svijeta, ta nam činjenica pripomaže da shvatimo i konačno pojašnjimo pitanje koje se često može čuti, o tome postoji li, recimo, bosanski islam, turski islam, arapski islam, iranski islam itd. Ovdje želimo izričito odgovoriti da u kulturnom i civilizacijskom smislu oni postoje, a u teološkom – ne! Drugom prilikom baviti ćemo se pitanjem teološkog pluralizma u BiH i njegovim značajem za Bošnjake. To je, također, vrlo važna činjenica u proučavanju islama u BiH ♦

⁸ U tom smislu je poticajan tekst: Enes Karić, "Historijsko-civilizacijski značaj mističkog tumačenja Kur'ana," u: *Tefsir – uvod u tefsirske znanosti*, Sarajevo, 1995., 222-230.

⁹ V. Sejjid Husein Nasr, "Islam u svijetu," *Takvim*, Sarajevo, 1979., 115-132.

¹⁰ O spomenutim i drugim osobenostima turske kulturne zone te drugim kulturnim varijacijama islamskog svijeta v. tekst pod prethodnim rednim brojem.

Almir Fatić

SOME IMPORTANT NOTES ON THE STUDY
OF ISLAM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Abstract

This paper offers some basic hints for the study of Islam in Bosnia and Herzegovina which, in the author's view, are important for any method of research. In the author's view, there are five factors that essentially dictate the determinants of Islam in Bosnia and Herzegovina, and thereby of the Muslim Bosniacs. If one is aware of these determinants, at least in principle, one can avoid falling into methodological error in regard to all kinds of scholarly, cultural and other analytical or synthetical approaches to the subject. These factors are: the historical context, the spiritual background, legal status under shari'a law, the path of spiritual realization, and the cultural context. In this paper the author considers each of these in a concise, general manner.